

Vietnamský jazyk a jeho charakteristika

Genetický popis vietnamštiny a typologické charakteristiky austroasijských jazyků

V_kognit Vietnamský jazyk, myšlení a kultura v kognitivním přístupu

Ondřej Pazdírek, 28. února 2024

Osnova

- Co znamená, že jsou si jazyky příbuzné?
- Kdo jsou příbuzní vietnamštiny?
- Vietnamština v kontextu austroasijské jazykové rodiny
- Další austroasijské jazyky
- Původ jazyků vs. typologie jazyků
- Austroasijské jazyky z typologického hlediska

„Příbuzné jazyky“

- Čeština, ukrajinština, polština, bulharština atd. jsou si **vzájemně příbuzné** – jsou to **slovanské** jazyky (a v jejich rámci je možné jemnější rozlišení: čeština a polština patří mezi jazyky **západoslovanské**, ukrajinština, ruština... mezi jazyky **východoslovanské**, bulharština, chorvatština... mezi jazyky **jihoslovanské**).
- Angličtina, němčina, nizozemština atd. jsou **jazyky germánské**...
- Italština, francouzština, španělština, rumunština... jsou jazyky **románské**.

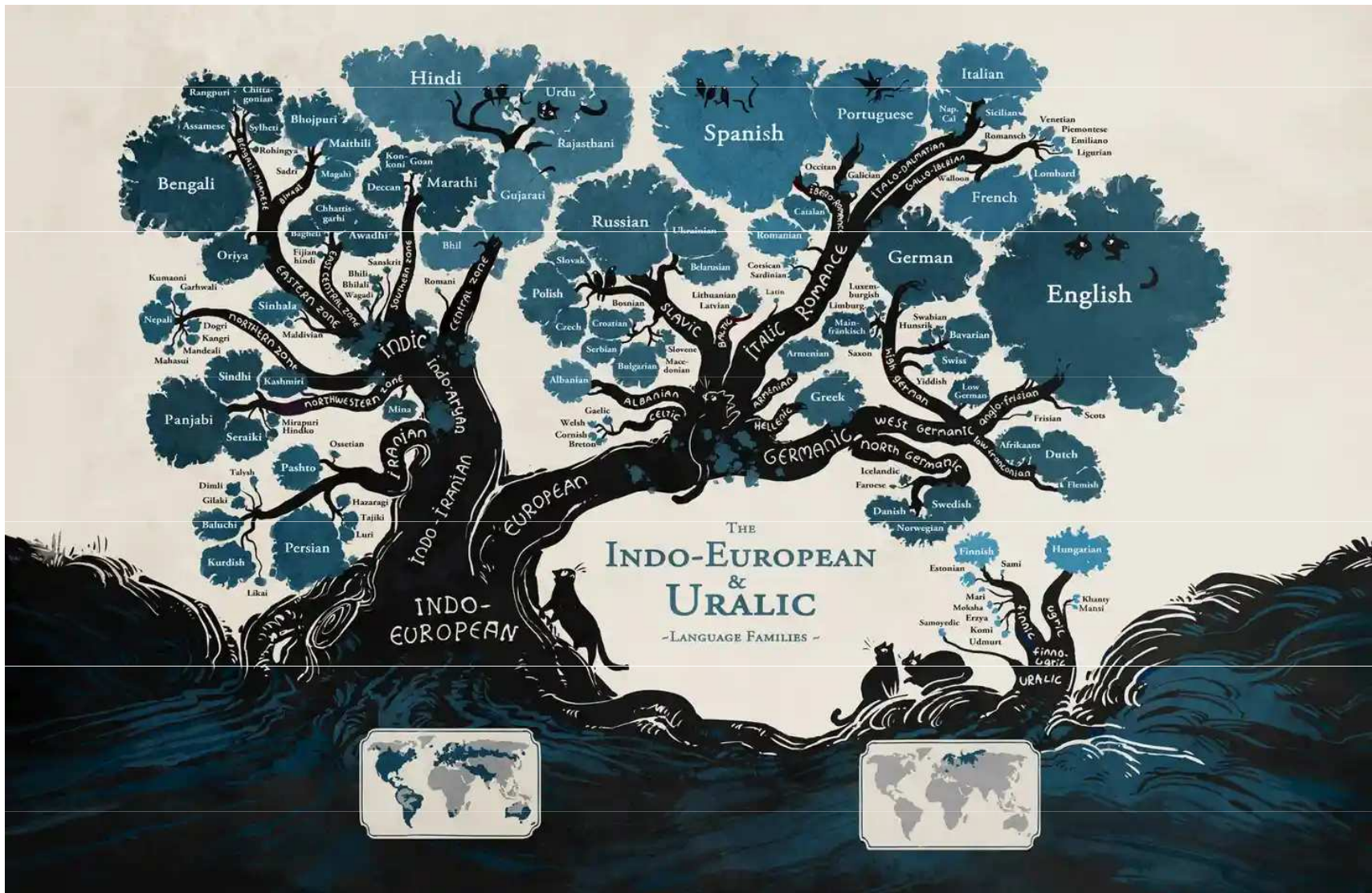
Co to vlastně znamená? Jak do toho zapadá vietnamština?

Základní pojmy

- **Příbuzné jazyky** jsou ty, které vznikly diferenciací z jednoho **prajazyka**. Hovoříme také o „**geneticky** příbuzných“ jazycích (z řec. γένεσις *genesis* „původ, zrod“).
- Geneticky příbuzné jazyky tvoří **jazykovou rodinu**.
- Území, kde žili mluvčí prajazyka před rozdělením, se označuje jako **pravlast** (*Urheimat, linguistic homeland*).
- Prajazyk **není přímo doložen**, ale můžeme jej se značnou mírou pravděpodobnosti **hypoteticky** rekonstruovat na základě doložených jazyků.
- Jazyky, které nemají žádné doložené příbuzné, se označují jako **izolované jazyky** (např. baskičtina, jazyk ainu v Japonsku).

Aplikace na známé případy

- **Slovanské jazyky** vznikly z **praslovanštiny** – komunita mluvčích praslovanštiny se rozdělila **přibližně** 500 po Kristu; za pravlast se považuje oblast Polesí (pomezí Ukrajiny a Běloruska).
- Slovanské jazyky patří mezi **indoevropské** jazyky, kam patří také germánské, keltské, italické a románské jazyky, albánština, arménština, řečtina, íránské jazyky (perština) a indoárijské jazyky (např. hindština, bengálština, romština). Živých indoevropských jazyků je celkově asi 450, celkově jimi hovoří asi 3,2 miliardy mluvčích.
- Indoevropské jazyky se rozdělily **přibližně** 3500 př. Kr.; pravlast se obvykle klade na území **pontsko-kaspické stepi** (kurganová hypotéza). Nejstarší doklady jsou cca 1750 př. Kr. (chetitština).

Jazykové rodiny

- Genetický znamená „vztahující se k původu“. **Genetická příbuznost jazyků** (to, že jazyky jsou stejného původu) není totéž co **genetická příbuznost mluvčích** (v biologickém smyslu) – jazyky se šíří jinak než geny –, existuje nicméně silná korelace.
- Totéž platí o korelaci jazyků s archeologickými kulturami.
- Celkový počet jazykových rodin je těžké určit – rané fáze příbuznosti se obtížně prokazují, zejména u jazyků bez písemné tradice (Papua-Nová Guinea, Amazonie...). Prestižní databáze Ethnologue uvádí 142 jazykových rodin.

Jazykové rodiny jihovýchodní Asie

- **Sinotibetské jazyky** – asi 400 jazyků, asi 1,4 miliardy mluvčích
 - Patří k nim např. čínština, tibetština, barmština
- **Austronéské jazyky** – asi 1250 jazyků, 386 milionů mluvčích
 - Jazyky ostrovních zemí JV Asie (z lat. *auster* „jih“ a řec. *nésos* „ostrov“) - malajština/indonéština, filipínština, jazyky domorodých obyvatel Tchaj-wanu, maorština (původní obyvatelé Nového Zélandu), malgaština (Madagaskar)...
- **Taj-kadajské jazyky** – asi 95 jazyků, především v pevninské JZ Asii a jižní Číně, patří sem např. **thajština a laoština.**
- **Hmong-mienské jazyky** – asi 40 jazyků, někdy spojované se sinotibetskými, hornaté oblasti jižní Číny a severní části JV Asie, mnohé jazyky národnostních menšin Vietnamu, nejrozšířenější **hmongština** (asi 10 milionů mluvčích v Číně – etnikum 苗 *Miáo* - , 1,4 milionu mluvčích ve Vietnamu)
- **Austroasijské jazyky**

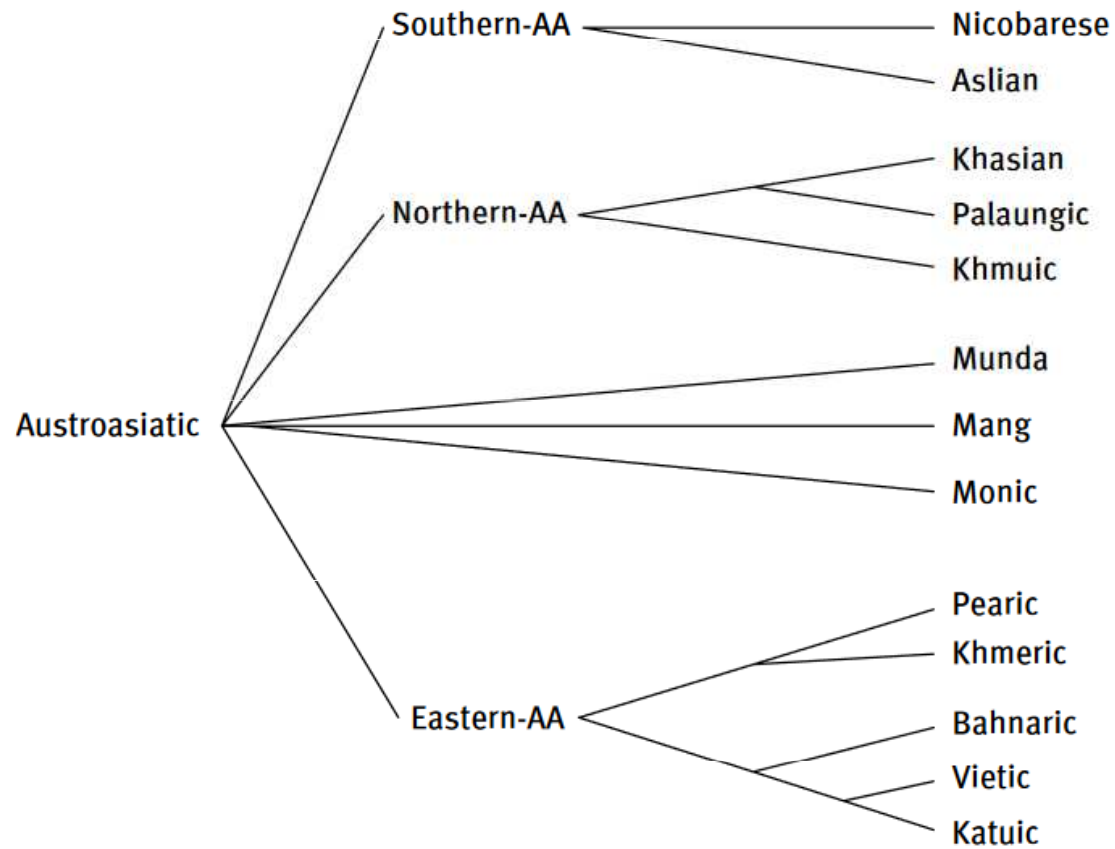
Austroasijská jazyková rodina

- Austroasijská rodina zahrnuje přibližně 170 jazyků. Naprostou většinou z nich se mluví v **pevninské jihovýchodní Asii**.
 - Menší část ve východní Indii (mundské jazyky), severovýchodní Indii (khasijské jazyky) a na Nikobarských ostrovech (nikobarské jazyky).
- Výraz „austroasijský“ je odvozený z lat. *auster* „jih“.
- Úředními jazyky jsou pouze dva: **vietnamština** (ve Vietnamu) a **khmerština** (v Kambodži), starobyrou psanou tradici má **monština**. Jazyk **wa** je národním jazykem autonomního/de facto nezávislého [státu Wa](#) na východě Myanmaru (běžně užívaným jazykem je mandarínština).
 - Některé austroasijské jazyky jsou na pokraji vyhynutí, např. pearština ([severní Kambodža](#)) má jen asi 1500 mluvčích ve 3-4 vesnicích, mladší mluvčí přecházejí na khmerštinu.

Klasifikace austroasijských jazyků

- Přesná klasifikace austroasijské rodiny **není zcela vyjasněná**, přesné příbuzenské vztahy je obtížné prokázat (zejména pokud jde o rané fáze), existuje několik různých hypotéz.
- Všechny klasifikace vyčleňují jako specifickou skupinu jazyky **mundské**; přičemž všechny austroasijské jazyky **kromě mundských** se souhrnně označují jako **mon-khmerské** (k nimž patří i vietnamština).

Klasifikace podle Sidwella

Východní austroasijské jazyky

- **A) východní austroasijské jazyky - Vietnam, Kambodža, Laos, vých. Thajsko**
- aa) vietsko-bahnarsko-katuické
- aaa) **bahnarské** - 700 tis. lidí, pomezí Vietnamu, Kambodži a Laosu, např. **bahnarština**
- aab) **vietsko-katuické**
- aaba) **vietské** - **vietnamština**, dále např. **muongština** (tiếng Mường)
- aabb) **katuické** - asi 1,3 mil. lidí, především v Laosu a stř. Vietnamu, např. etnikum **Katu** (người Co Tu; cca 75 tis. lidí ve Vietnamu, 28 tis. lidí v Laosu)
- aac) **khmerština**
- aad) **pearské jazyky** - malé jazyky rozptýlené po Kambodži a vých. Thajsku, silně ohrožené

Severní austroasijské jazyky

- **B) severní austroasijské jazyky - především v Laosu**
- **ba) khmuické jazyky** - nejrozšířenější **khmuština** (Laos, asi 800 000 mluvčích)
- **bb) khasijsko-palaungské**
- **bba) khasijské** (Indie, stát Měghálaj, Bangladéš) - khasijština má asi 1 mil. mluvčích, pnarština asi 400 tis., warština asi 70 000 lidí - neostrá hranice mezi jazyky a dialekty
- **bbb) palaungské** - 26 jazyků, hranice Myanmaru a Číny, např. palaungština (asi 500 tis. lidí v [Myanmaru](#)), jazyk wa (asi 900 000 lidí).

Jižní „a další“ austroasijské jazyky

- **C) jižní austroasijské jazyky**
- ca) **nikobarské jazyky** - Nikobarské ostrovy (Indie), nejrozšířenější carština (asi 30 000 mluvčích)
- cb) **aslijské jazyky** - Malajský poloostrov, Orang Asli = původní obyvatelé, celkem asi 50 000 mluvčích, všechny extrémně ohrožené
- D) monické jazyky - **monština** (Monský stát v Myanmaru) a nyahkurština (1500 mluvčích v SV Thajsku)
- E) **mangština** (Mảng, čín. 莽 Máng) - asi 500 lidí v Číně, asi 4000 ve [Vietnamu](#).
- F) **mundské jazyky** - Indie, Bangladéš, Nepál; **nejodlišnější větev austroasijských jazyků**

Mundské jazyky

- Hovoří se jimi ve východní a severovýchodní Indii, Bangladéši, Nepálu. Celkově asi 9 milionů mluvčích.
- Nejasná hranice mezi jazykem a dialektem, jazyky jsou si velmi blízké příbuzné a zároveň velmi odlišné od ostatních austroasijských jazyků.
- Nejrozšířenějším z mundských jazyků je **santálština** (7,6 milionů mluvčích v roce 2011) - **austroasijský jazyk s třetím nejvyšším počtem mluvčích po vietnamštině a khmerštině**. Východní a severovýchodní Indie, Bengálsko, v Indii uznávaný jako jeden z 22 uznaných jazyků (scheduled languages).
- Z etnika Santálců pochází úřadující prezidentka Indie Draupadí Murmúová.

Austroasijské jazyky

- **Všechny austroasijské jazyky vznikly rozdělením austroasijského prajazyka.**
- Důvodem rozdělení prajazyka mohla být neolitická revoluce (přechod od lovců a sběračů k zemědělství) a počátky pěstování rýže v JV Asii: hledání vhodných lokalit pro rýžová pole.
- **Pravlast kladena do různých míst** (nejčastěji horní a střední tok Mekongu); nejnovější hypotéza Paula Sidwella ji klade do **delty Rudé řeky** a spojuje s archeologickou [kulturou Phùng Nguyên](#) (2000-1500 př. Kr.).

Nádoby kultury Phùng Nguyên

Hypotetická migrační trasa (Sidwell 2022)

Paul Sidwell: Austroasiatic Dispersal: The AA "Water-world" Extended. Were the Proto-Austroasiatics Coastal Migrants? In Mark J. Alves a Paul Sidwell (Ed.): JSEALS Special Publication No. 8: Papers from the 30th Meeting of the Southeast Asian Linguistics Society (2021), University of Hawai'i Press, 2022.

Vybraní příbuzní vietnamštiny: muongština

- Muongština (tiếng Mường)
- Je nejbližší příbuzný vietnamštiny, stejně jako vietnamština patří mezi vietské jazyky, spojená s **etnikem Mườngů**
- Asi 1-1,5 milionů mluvčích, především v hornatých oblastech severního Vietnamu, nejvíce v provincii Hòa Bình jihozápadně od Hanoje, kde tvoří většinu populace (cca 64 %).

Číslovky 1-10	Vietnamsky	muongsky
1	một	mốch/môch
2	hai	hal
3	ba	pa
4	bốn	pỗn
5	năm	đằm/đăm
6	sáu	khẩu
7	bảy	páy
8	tám	thảm
9	chín	chỉn
10	mười	mười

Vybraní příbuzní vietnamštiny: khmerština

- **Národní jazyk Kambodže**, asi 13 milionů mluvčích. Asi 1,3 milionu Khmerů žije ve Vietnamu, zvl. v deltě Mekongu (*ngưòi Khmer Nam Bộ*).
- Na rozdíl od vietnamštiny je v khmerštině jen velmi **nepatrný vliv čínštiny**, zato silný vliv **sanskrtu a pálijštiny**. Indického původu je také khmerské písmo.
- Ve Vietnamu převládá mahájánový buddhismus, jehož posvátným jazykem je čínština, v Kambodži buddhismus theravádový, jehož posvátným jazykem je pálijština.

Číslovky 1-10	Vietnamsky	khmersky
1	một	□□□ muəj
2	hai	□□□ pi:
3	ba	□□ ɓəj
4	bốn	□□□ ɓuən
5	năm	□□□□□ pram

Číslovky 5-10 nelze pro srovnání použít, protože v khmerštině mají odlišnou strukturu, tvoří se skládáním, např. 6 jako 5+1 (□□□□□□□□ pram-muəj)

Vybraní příbuzní vietnamštiny: monština

- Starobylý jazyk s psanou tradicí, hlavní kulturní jazyk **delty Iravádí** (jižní části dn. Myanmaru) až do 18. století, kdy byla vytlačena sinotibetskou barmštinou, mnoho nápisů a literárních textů.
- Barmština **převzala původní monské písmo.**
- Dnes se jím mluví především [v Monském státě v jižním Myanmaru](#), asi 800 000-1 000 000 mluvčích.

Číslovky 1-10	Vietnamsky	Monsky
1	một	𑜄𑜂𑜂𑜫 [mɔə / mɔə]
2	hai	𑜂𑜂 [ba / ba(:)]
3	ba	𑜂𑜂𑜂 [pɔe? / pɔe?]
4	bốn	𑜂𑜂𑜂𑜂 [pɔn]
5	năm	𑜂𑜂𑜂𑜂𑜂 [mɛsɔn / pɛsɔn] (jiného původu)
6	sáu	𑜂𑜂𑜂𑜂 [kə.rao / ta.ra(:)o]
7	bảy	𑜂𑜂𑜂𑜂𑜂 [həpɔh / tʰapɔh]
8	tám	𑜂𑜂𑜂 [hɛcam / tɛcam]
9	chín	𑜂𑜂𑜂𑜂𑜂 [hɛcit / tɛʔ.cit]
10	mười	𑜂𑜂𑜂 [cɔh] (jiného původu)

Vybraní příbuzní vietnamštiny: bahnarština

- Vietnamsky *tiếng Ba Na* (*tiếng* „jazyk“), asi 160 000 mluvčích, především v hornatých provinciích Gia Lai a Kon Tum.
- Z bahnarštiny pochází některá vietnamská místní jména (např. jméno města Pleiku, hlavního města provincie Gia Lai, nebo hlavního města a provincie Kon Tum).

Číslovky 1-10	Vietnamsky	Bahnarsky
1	một	mo:ɲ
2	hai	ʔba:r
3	ba	pe:ŋ
4	bốn	pwan
5	năm	pəʔdam
6	sáu	tədrəw
7	bảy	təpəh
8	tám	təhŋa:m
9	chín	təsin
10	mười	mij ɟit (jiného původu)

Etymologie: číslovka „1“

†1495 ***muuy**; ***muəy**; ***muuj** *one*.

A: (Khmer, Katuic, Khmuic, South Aslian, ?North Bahnaric) Khmer **mù:y**, Kuy **mù:i**,
Jeh **mùay** (GRADIN & GRADIN 1979; or B?), Kammu-Yuan **mo:y**, Semelai **mu:y**.

B: (Mon, Khmer, South Bahnaric) Old Mon **moj** /**moj**/, Modern Mon **mòa**, Old Khmer
moj, Modern Khmer **mù:əy**, Stieng **muəi**, Chrau **muəy**, Biat **muɔi**.

C: (North Bahnaric) Bahnar **mo:ŋ** (& **mij**).

C as Bahnar **pe:ŋ** *three* ad 98 ***pi?**? Cf. (i) Bunör **ŋway**; (ii) Mường **mộch** (BARKER
1966 24), Vietnamese **một** (< ***muc**, sandhi-form in ***mu[]y đii?**, cf. 86?;
perhaps cognate Santali &c., below).

(SCHMIDT 1905 60; SHAFER 1965 572; BLOOD 1966 90; SKEAT & BLAGDEN 1906 O 29; cf.
SMITH 1972 490.)

(i) Sora **ə'boi**, **ə'boj**, Sora dialect **ə'məi** (or *iii?*), Kharia **mɔi**, &c.; (ii, cf. C) Kharia
mɔiŋ, **mɔij**, &c.; (iii; cf. Viet-Mường) Santali **mi'd**, &c. (PINNOW 1959 K 338).

Etymologie: číslovka „2“

Harry Shorto: *A Mon-Khmer Comparative Dictionary*, 2006. https://openresearch-repository.anu.edu.au/bitstream/1885/146282/1/579_Shorto.pdf

†1562 Pre-Proto-Mon-Khmer ***biʔaar** > ***ɓaar**, Pre-Khmer *[**ɓ**]ir, Pre-Palaungic &c. ***ʔaar** *two*.

Old Mon **ḃār** /**ɓar**/, Modern Mon **ba**, Old Khmer **ber**, **vyar**, Modern Khmer **p̄iː**, Kuy **biːa** (!; contaminated by Khmer ?), Bru **baɪr**, Sre **bar** (!), Chrau **vair**, Biat, Halang **baɪr**, Bahnar **ɓaɪr**, Jeh **baɪl**, Kammu-Yuan **p̄aɪr**, Riang-Lang **ːar**, Palaung, Khasi **ar**, Mường **hal** (BARKER 1966 12), Vietnamese **hai**, Kintaq Bong **biyeh**, Che' Wong **ber**, Central Nicobarese **ãɪ**, Nancowry **ʔã**; ~ Riang-Lang **ːtərʔar** *pair*, (~?) Praok **ra**, Lawa **laʔa** *two*; ~ Temiar **naɪr** *two*; ~ Mah Meri **hmaːh**, Semaq Beri **mar**.

(SCHMIDT 1905 20; SHAFER 1965 38; SHORTO 1972; BLOOD 1966 279; SMITH 1972 415; SKEAT & BLAGDEN 1906 T 271.)

Sora compounding form **ba(:)r-**, Kharia **u'bar**, &c.; ~ Sora **bə'naɪr-** *second, next* (PINNOW 1959 49; with derivation cf. Temiar)

Jazyková typologie

- Jazyková typologie spočívá v porovnávání jednotlivých jevů mezi jazyky a hledání podobností a rozdílů.
- Porovnávat lze v podstatě **jakékoli aspekty jazykové struktury**, nicméně některé se porovnávají častěji než jiné.
 - Projekt WALIS (World Atlas of Language Structures): <https://wals.info/> - jazykové struktury napříč jazyky se znázorněním na mapě
- V rovině zvukové stránky se často rozlišují **tonální x netonální jazyky**.
- V rovině gramatické se rozlišují jazyky **izolující, aglutinační a flektivní**.
- V rovině syntaxe – podle typického slovosledu.

Typologie: tonální x netonální jazyky

- U **tonálních jazyků** může **tón** (melodický průběh slabiky) rozlišovat význam slov: *dura* "meloun", *dúra* "ananas", *dùra* "kokosový ořech".
- Např. vietnamština, čínština, thajština. **Typické pro jazyky východní a jihovýchodní Asie**, v Evropě výjimečné.
- <https://wals.info/feature/13A#2/19.3/152.9>
- U **netónových jazyků** – čeština a většina evropských jazyků - tomu tak není a intonace se realizuje na úrovni věty. („*Přijdu zítra. Přijdeš zítra?*“)
- Jiné jsou jazyky s **melodickým přízvukem** (např. japonština, některé dialekty korejštiny), kdy se specifický melodický průběh týká jen jedné zvlášť zdůrazněné slabiky v rámci celku.

Typologie: izolující x flektivní x aglutinační

- Ve všech jazycích se vyskytují lexikální prvky (jsou nositeli významu) a **gramatické vztahy**. Tato typologie popisuje, **jak jsou propojeny**.
- Rozlišují se tři základní typy: **flektivní, aglutinační a izolující**.
 - Existují i další typy: jazyky **introflektivní** (arabština, hebrejšтина), **polysyntetické** (inuitské jazyky)...
- **Typy nejsou nikdy zcela čisté** (ve flektivních jazycích bývají izolující prvky atd.), ale jeden typ většinou převažuje.
- Ve **flektivních jazycích** (čeština, sanskrt...) se k významovým celkům připojuje koncovka: k jednomu významovému celku se připojuje **jedna koncovka, která vyjadřuje několik gramatických vztahů** současně (*otevř-el jsem okn-a*: *-el jsem* vyjadřuje 1. osobu oznamovacího způsobu minulého času rodu mužského; *-a* vyjadřuje 4. pád i mn. číslo).

Typologie: izolující x flektivní x aglutinační

- V **aglutinačních jazycích** (maďarština, turečtina, mongolština) se ke kořeni připojuje **několik koncovek**, z nichž každá je nositelem samostatného významu.
 - Turečtina: *pencere-ler-i aç-t-im* „otevřel jsem okna“: *pencere* „okno“, *-ler-* mn. číslo, *-i* akuzativ; *aç* "otevřít", *-t-* minulý čas dokonavý, *-im* 1. os. sg.
- V izolujících jazycích (vietnamština, čínština, thajština...) se žádné koncovky nepřipojují, **gramatické významy se vyjadřují samostatnými slovy**.
 - *Tôi đã mở các cửa sổ*. „Já jsem otevřel okna“.
 - *tôi* „já“, *đã* minulý čas, *mở* „otevřít“, *các* mn. číslo, *cửa sổ* „okno“

Typologie: typy slovosledu

- V těchto typologiích se užívají zkratky **S** (subjekt = podmět), **V** (verbum = určité sloveso = přísudek) a **O** (objekt = předmět); uvádí se typ slovosledu, který je pro daný jazyk základní (ne nutně jediný možný).
- Vietnamština (stejně jako čeština) má slovosled SVO
 - *Tôi (S) đã mở (V) các cửa sổ (O)*. „Já (S) jsem otevřel (V) okna (O)“.
- Např. korejština nebo japonština má slovosled SOV:
 - 나는 창문을 열었다. *nanŭn (S) čchangmunŭl (O) jŏrŏtta (V)* . „Já okna otevřel“
- Pro austronéské jazyky (např. filipínštinu) je charakteristický slovosled VSO:
 - Filipínština: *Binuksan (V) ko (S) ang mga bintana (O)*. „Otevřel jsem já okna.“ (*binuksan* „otevřít“, *ko* „já“, *ang* určitý člen, *mga* mn. číslo, *bintana* „okno“)
- V jazycích světa se vyskytuje všech šest možností:

<https://wals.info/chapter/81>

Souvisí podobnost s původem?

- **Může**: příbuzné jazyky „zdedí“ prvky společného prajazyka. Jazykové rodiny jsou si obvykle podobné i typologicky.
- **Nemusí**: typologicky podobné prvky se mohou vyvinout i náhodou nebo se do jazyka dostat v důsledku **kontaktového vlivu** (vlivu jazyků, s nimiž jsou v kulturním kontaktu). Typologické prvky se také mohou ztratit, změnit v důsledku vývoje.
- Většina austroasijských jazyků je **izolující**, stejně jako vietnamština, ale např. mundské jazyky jsou aglutinační.
- **Většina austroasijských jazyků není tonální, vietnamština je v tomto ohledu výjimkou, tóny v ní vznikly sekundárně**

Co říct o vietnamštině typologicky?

- Vietnamština je **tonální jazyk**: melodický průběh slabiky může rozlišovat význam.
- Vietnamština je **izolující jazyk**: nemá gramatické koncovky, **všechny** gramatické vztahy jsou vyjádřeny samostatnými slovy.
- Vietnamština je **jazyk se slovosledem typu SVO** (podmět – přísudek – předmět).
 - *tôi ăn cơm* „já jím rýži“